

MARTA PATÓ

**MIMEZE JAKO JEDEN Z FAKTORŮ RECEPCE
LITERÁRNÍHO DÍLA****MIMESIS AS ONE OF THE FACTORS OF THE RECEPTION OF
A LITERARY WORK****Abstrakt**

Důležitým faktorem recepce díla zahraničního autora je existence překladu. Peripetie vydávání díla S. Máraiho v českém prostředí poukazují na rozdílné faktory působící na nakladatelskou politiku ve 20. století. Tyto faktory nezávisí na samotné kvalitě vydávaných textů.

Abstract

An important factor in the reception of the work of foreign authors is the existence of translation. Publishing of S. Márai's works in the Czech points to different factors acting on the policy of publishing in the 20th century. These factors do not depend on the quality of published texts.

Klíčová slova

maďarská literatura ■ literární recepce ■ nakladatelská politika

Keywords

Hungarian literature ■ literary reception ■ publishing policy

Považujeme-li dnes zkoumání česko-slovenské vzájemnosti za samozřejmou součást bohemistického bádání, nemůžeme se vyhnout ani širšímu, středoevropskému literárnímu kontextu, který nebere v úvahu jazykovou příslušnost. Ostatně již v době zakládání slavistických vědeckých institucí navrhoval Martin Hattala spojení slovanské filologie se stolicí maďarského jazyka na pražské univerzitě.¹ Právě Josef Dobrovský, na jehož počest je tato konference svolána, se věnoval nejen slovanským jazykům a kulturám, ale i Finům a Maďarům, jeho filologické zájmy se dotkly i otázek ugrofinské filologie. V duchu komplexního zaměření slavistických studií, jež bere v potaz i areálovou povahu zkoumaného materiálu,

¹ Šimeček, Z., Z počátků institucionálního zajištění hungaristických studií v českých zemích, *Slovanský přehled* 65, 1979, s. 400.

si dovolím zde přednést případovou studii o jedné z mimetických podob fungování kulturního přenosu v našem prostoru.

Zaměřím se na otázku literární recepce, kterou literární historie doplňuje obraz o prostředí dílčích literatur. Recepce je často zároveň lakmuskovým papírkem pro přirozený mimetismus kulturního chování, jež se mezi lidmi a kulturami uplatňuje. Nemyslím zde na platónský pojem mimese jako formy uměleckého vyjádření, na vlastní literární zpodobení skutečnosti, jak o něm uvažoval Erich Auerbach.² V této krátké studii pracuji s jevem, který je vymezen přírodovědci jako přejímání cizorodých vnějších znaků, které probíhá pod tlakem boje o přežití; v rámci fungování lidské společnosti pak mluvíme o mocenských tlacích a faktorech.³ Etoologové poukazují na fakt, že na mimetickém principu působí zdánlivě i zákonitosti módy. Literární recepce je podmíněna mnoha faktory. Zde se ovšem omezím na perspektivu nakladatelské strategie při uvedení překladového díla do kontextu jinojazyčné literatury. Nakladatelský zájem o určité tituly určitého autora je obvykle ovlivněn jednak lobbíngem ze strany překladatelů a odborníků na určité literární teritorium, váha se ovšem příkládá předpokládané prodejnosti, zájmu o knihu v danou chvíli v daném recepčním poli. Na příkladu pozdního přijetí maďarského spisovatele v českém prostředí bych ráda poukázala na některé komponenty zdánlivě těžko předvídatelné a dramatické cesty díla k čtenáři. Uvědomuji si, že jde o záležitost nikoliv centrální, ale okrajovou, o dílčí poukaz na fungování mechanismů.

Sándor Márai (1900–1989) je autorem díla tvořeného po téměř celé dvacáté století, publikovat začal velmi časně (1916), ale jeho dílo žije i po autorově dobrovolné smrti roku 1989. Přes popularitu v Maďarsku v 30. a 40. letech byl v této zemi na dlouhá desetiletí zapomenut, publikoval jen v zahraničí a vydávání svých děl v Maďarsku podmiňoval odchodem sovětských vojsk ze země. Již od 80. let 20. století byl ovšem znovu objeven maďarskou postmodernou (Péter Esterházy), v současné době jeho díla vycházejí v reedicích po celém světě, maďarská literární historie mu věnuje stálou pozornost (bibliografie, odborné monografie, nespočet studií) a je opakovaně vydáván.

Márai se ve třicátých letech profiloval jako autor, který se chopil sociografického tématu zachycení měšťanského prostředí rakousko-uherské

² Auerbach, E., *Mimesis. Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*, Praha, Mladá fronta 1998.

³ Srov. např. Casanova, P., *The World Republic of Letters*, Harvard, Harvard University Press.

periférie. Jako žurnalista si vypracoval osobitý esejisticko-filozofující styl. Spisovatelství považoval za své civilní povolání a pečoval o to, aby jeho dílo bylo dostatečně tištěno, vydáváno a honorováno.⁴ Vzhledem k tomu, že sám překládal a měl řadu přátel v Německu a ve Francii, kde dlouhou dobu žil, dá se předpokládat, že učinil i praktické kroky pro to, aby některá z jeho knih byla přeložena do světového jazyka. Sám byl autorem německojazyčného dramatu (*Männer, Vídeň – Berlín*, 1919), až na tuto výjimku ovšem psal maďarsky.

První cizojazyčný překlad mu vyšel roku 1935 v němčině pod názvem *Doch blieb er ein Fremder* (Holle, Berlin 1935, přel. Mirza von Schüching). Přestože německý překlad tohoto prvního románu se ve své době setkal jen s malou odezvou, pro prosazení knihy měla existence německého překladu význam. Rok na to následoval například překlad český. Román *Cizí lidé* (*Idegen emberek* 1931) v překladu Arno Krause vydal nakladatel Julius Albert roku 1936 v prestižní překladové edici *Knihy století* (ve stejné edici vyšel např. *Antikrist* Josepha Rotha).⁵ Ve dvacátých letech se z maďarštiny do češtiny překládala beletrie jen sporadicky⁶ a Márai byl do té doby v českém literárním prostředí neznámým autorem. Je sice letmo zmíněn v *Československé vlastivědě* jako odrodilý československý spisovatel, první jeho recenzenti ovšem dokonce špatně uvádějí i autorovo jméno.⁷ K Praze přitom pojilo tohoto spisovatele nejen otcovo politické angažmá (od roku 1925 po necelé dva mandáty zastával spisovatelův otec Géza Grosschmid úřad senátora za maďarskou křesťanskou stranu), ale samotný Márai jen na území dnešní České republiky publikoval v letech 1925–1938 v pražských denících *Prager Tagblatt*

⁴ Mnohé ze svých textů uplatnil hned několikrát, často v různých německých a maďarských verzích. Cenzura odřízla československé maďarské čtenáře od budapešťského denního tisku i literární produkce, Márai tedy mohl své beletristické články publikované v Budapešti uplatnit znovu v menšinových denících všech zemí Malé Dohody. V archivu Petöfiho literárního muzea v Budapešti se dochoval Máraioho dopis redaktoru pražského maďarského deníku *Prágai Magyar Hírlap*, v němž nabízí deníku svou fejetonistickou tvorbu psanou pro deníky budapešťské, která mu navíc právě vyšla v knižním svazku.

⁵ V Lidových novinách byla nakladatelem uvedena slovy: „Nový objev v moderní světové literatuře, úchvatné líčení života mezinárodní Paříže udívá i ty, kteří Paříž dosud neznají, a překvapí i ty, kteří ji již navštívili.“, LN 28. 6. 1936, s. 9.

⁶ V letech 1918–1935 byly v češtině vydány jen tři tituly ze současné literatury, nikoliv reprezentativní (Dezső Szabó: *Pomoc!*, Sándor Gergely: *Stávka*, Ferenc Kőrmenyi: *Pokušení v Budapešti*) a několik Adyho básní v antologii světových spisovatelů.

⁷ Běhounek, V., (podepsáno: vbk.) Hranice mezi lidmi, *Právo lidu XLV*, 1936, č. 247, s. 5 (23. 10. 1936).

a Prágai Magyar Hírlap a v ostravském liberálním maďarském deníku Napló kolem osmi set článků, další stovky pak v maďarských denících na území dnešního Slovenska. Za Máraiho života vyšly v českém překladu ještě dvě další knihy, obě v době vrcholícího autorova domácího spisovatelského úspěchu ve čtyřicátých letech. Romány *Štěně* (*Csutora*, 1932, český překlad Vilém Peřina 1942, dotisk 1943, Literární umělecký klub) a *Host v Bolzanu* (*Vendégjáték Bolzanóban*, 1940, překlad Arno Kraus, Evropský literární klub 1942) vyšly ve stejné době i německy (*Achtung! Bissiger Hund!*, Vorwerk, Darmstadt – Berlin, 1940, přel. Mirza von Schüching, *Ein Herr aus Venedig*, 1943).⁸

Celoevropský čtenářský úspěch sklídl Márai ovšem až na samém konci století, deset let po své smrti, díky německému překladu novely *Svíce dohořívají*, která do té doby nebyla nijak zvlášť známa ani ceněna. Tato komorní novela vyvolávající v život topoi, která uvedl do literatury o zaniklé habsburské monarchii již Joseph Roth (prostředí kadetní školy, protiklad centra a periferie, dobové rekvizity), pochází z roku 1942. Nad nečekaným celoevropským úspěchem novely se podivila i samotná současná hungarologie a na toto téma byla napsána řada analýz.⁹ Zatímco překlad pořízený do němčiny roku 1950 se nesetkal s ohlasem, roku 1998 koupilo práva na toto dílo milánské nakladatelství Adelphi a první stotisícový náklad si vzápětí vyžádal dotisk. Právě tato kniha reprezentovala v novém německém překladu pořízeném pro mnichovské nakladatelství Piper Verlag již nežijícího autora na Knižním veletrhu ve Frankfurtu nad Mohanem roku 1999, v němž měla maďarská literatura postavení hlavního hosta. Kniha se ocitla na třetím místě v žebříčku oblíbených knih deníku *Die Zeit*, do roku 2004 se jí prodalo v němčině půl miliónu výtisků. Román přivítal Marcel Reich-Ranicki v oblíbeném televizním pořadu slovy „kdo knihu nečetl, nemá ponětí o literatuře 20. století“ a další němečtí kritici nadřadili Máraiho nad autory jako Joseph Roth, Bruno Schulz nebo Italo Svevo, kteří podle nich nedosahují tak vysokých literárních kvalit,¹⁰ a Máraiho označují za typického a ideálního představitele habsburského mýtu.¹¹ V Londýně byla podle novely inscenována

⁸ O dobové české recepci těchto děl se zmiňuji ve zvláštní studii, v tomto textu ji pomíjím.

⁹ Německý ohlas a cesta k německému úspěchu Máraiho byly zpracovány ve sborníku Á. Bernáth, A. Bombitz (eds.): *Posztumusz reneszánsz, Tanulmányok Márai Sándor német nyelvű utóéletéhez*, Szeged, Grimm 2005, (dále *Posztumusz reneszánsz*).

¹⁰ Pintér, L., Márai Sándor német újralfedezése, in: *Posztumusz reneszánsz*, s. 53.

¹¹ Cit. dílo, s. 47.

divadelní hra a nakladatelství z marketingových důvodů šířilo zprávu, že Miloš Forman oznámil záměr natočit podle novely film. Po úspěchu této knihy pak milánské i mnichovské nakladatelství začala postupně vydávat další autorova díla.

Čeští hungaristé, zejména Petr Rákos, Máraiho dílo dobře znali. Emigrace a autorův vyhraněný protikomunistický postoj spojený s výslovným zákazem publikace vlastních děl v okupované vlasti sice neumožnily zařadit Máraiho do řady četných kvalitních autorů přeložených do češtiny v rámci kulturní výměny mezi literaturami východního bloku, Márai byl Petrem Rákosem ovšem zařazen do českého *Slovníku maďarských spisovatelů*, jenž vyšel v odeonské edici roku 1971. V Lyrické hlídce,¹² v níž Rákos podnikl procházku po Máraiho rozsáhlém díle, je vedle reportáže *Košická hlídka* a románu *Zpověď* precizně charakterizována Máraiho románová tetralogie a *Deník*. O novele *Svíce dohořívají* tu nepadne slovo – dá se předpokládat, že beletrii tohoto druhu nepovažoval Rákos za sěžejní, ba možná ani za kvalitní. Po roce 1989 usilovali pražští hungaristé o vydání Máraiho autobiografické literární konfese *Zpověď* (*Egy polgár vallomásai*, 1935), jejíž první díl je situován do rakousko-uherského města Kassa – Kaschau – Košice. Márai v něm rozvinul Husserlovu tezi o evropském měšťanství jako posledním nositeli evropského humanismu. Zvolil takovou formu fiktivní autobiografie, v níž je vypravěč médiem, skrze něž volně proudí informace z okolního světa, kam se neúnavně vrhá za novou zkušeností a nostalgie po zanikajícím světě má tlumený tón daný prohlubujícím se stoicismem v atmosféře nachylující se války.¹³ Významné pražské nakladatelství Academia se k vydání knihy neznámého a již zemřelého maďarského spisovatele ovšem neodhodlalo, k průlomu došlo až na základě referencí o obchodním úspěchu italského a německého nakladatele. Ve shodě se strategií milánského a mnichovského nakladatelství se rozhodlo k vydání téže novely a po čtenářském úspěchu českého překladu románu *Svíce dohořívají* (1999, přel. Anna Valentová) následovalo v závěsu za nakladatelskou politikou německou ve stejném pořadí české vydání další autorovy beletrie (*Odkaz Eszter, Judit*). Teprve poté přikročilo k vydání esejistického románu *Zpověď*, deníkových forem (*Země, země!*) a zcela nakonec k nejméně ceněnému výboru z *Deníků*. Re-

¹² Lyrická hlídka in: Rákos, P., *Neúnavná slova*, Praha, Academia, 2011, s. 252–265; poprvé vydáno v maďarštině jako pozdrav pražského filologa autorovi k 70. narozeninám: Lirai örjárat. Márai Sándor hetvenéves, Irodalmi Szemle 1970/6, s. 541–548.

¹³ Gál, E., *Odysseův opožděný návrat*, in: S. Márai, *Zpověď*, Praha, Academia, 2003, s. 411.

cenzenský ohlas na beletrii i deníkové záznamy byl až na výjimky shodně vstřícný, podle četnosti recenzí můžeme konstatovat, že podobně jako Itálie a Německo i Česko zažilo na přelomu tisíciletí máraiiovský boom.

Italští recenzenti poukazovali na fakt, že se Máraiho novela uplatňuje v severoitalském prostředí díky „šlechtickému patosu Rakousko-uherské monarchie“ a také německá recepce reagovala na habsburský mýtus, jemuž tato novela dala zaznít. Toto znovunalezení světa podunajské monarchie pak bylo recenzenty dokonce aktualizováno jako symbol znovu sjednocované Evropy. Jiné německé interpretace zdůraznily rezonanci novely se čtenářem, jenž ve své atomizovanosti a zrelativnění své existence touží číst o ztracených hodnotách a vztazích. Feministické recenze pak poukázaly i na to, že novela reflektuje změnu pozice ženy v intimním vztahu a napětí mezi starým pojetím ženy-matky a moderním pojetím ženy jako osamostatněné bytosti. Německá recepce hledá Máraimu také protějšky ve světové literatuře od Vladimira Nabokova po Josepha Rotha a Roberta Musila. Na základě zahraničního úspěchu se analýzy tohoto díla pak ujali i přední maďarští komparatisté.¹⁴ Až do té doby byly totiž Máraiho drobné prózy upozaděny, maďarská literární historie si cenila více autorových *Deníků* a dále jeho generačního románového cyklu, v němž se autor snažil postihnout vzestup a pád měšťanské rodiny (tyto romány do češtiny přeloženy nebyly). Západoevropský úspěch novely *Svíce dohořívají* tedy byl i výzvou pro domácí reinterpretaci významu tohoto spisovatele.

České recenze si u Máraiho všímaly spíše košického původu a dále rozhledu, sečtělosti, nadhledu, dobrodružnosti celoživotní dráhy tohoto dosud neznámého autora, který svými texty nabízí netradiční pohled na události 20. století. Pouze jedna z recenzí, uveřejněná v *Revolver revue*, se dotkla explicitně středoevropského tématu perifrází výroku slavného románu Jaroslava Haška ve svém názvu: *Může Sándor Márai za to, že je Maďar?* Většina recenzentů se ovšem omezila na pochvalné, nespifikované výroky o autorově stylu, do rozboru překladu a jeho podílu na autorově posmrtném úspěchu se nikdo z recenzentů nepustil. Máraim zdůrazňované téma měšťanství zaujalo jediného z recenzentů (Petr Zidek v *Lidových novinách*); u nového překladu knihy *Čutora, pes s charakterem* zůstalo recenzenty toto téma pomínuto zcela. Toto téma ovšem naplno zaznělo v programu pražského divadla Rokoko, které inscenovalo Má-

¹⁴ Fried, I., Világirodalmi megtörténés?, in: Bombitz Attila-Bernáth Árpád (ed.), *Posztumusz reneszánsz, tanulmányok Márai Sándor német nyelvű utóéletéhez*, Szeged, Grimm, 2005, s. 9.

raihho drama *Dobrodružství* v sezóně 2010/11.¹⁵ O stavu současné maďarské literatury v překladech do češtiny referovala před šesti lety pražská hungaristka Simona Kolmanová ve stručném přehledu o vydávání maďarské literatury v českém jazyce od počátků do současnosti. Upozorňuje na fakt, že dlouholetá situace, kdy se Češi zajímali o maďarskou literaturu méně než Maďaři o českou, se v posledních letech mění k lepšímu. Jako silný impuls uvádí vedle udělení Nobelovy ceny Imremu Kertészovi právě stoupající oblibu děl Sándora Máraiho. I Kolmanová ovšem konstatuje vliv německé nakladatelské politiky na nakladatele české: „Zjednodušeně lze říci, že cesta maďarských autorů do Čech vede přes Německo. Maďarská současná literatura je v německém prostředí velmi oblíbena a ceněna – o tento úspěch a věhlas se často opírají česká nakladatelství při výběru a vydávání překladů.“¹⁶

Závěr

Na příkladu recepce díla maďarského autora v českém prostředí v proměnách času lze doložit, že otázka samotného vydání i možnost prosazení uměleckého díla je významnou měrou omezena vnějšími faktory. Ve třicátých letech vyšel český překlad vzápětí po německém. V dalších desetiletích byla dostupnost textů limitována historicko-politickými koordinátami, autor, jenž nepublikoval v rodné zemi, nebyl dostupný ani v ostatních literaturách východního bloku. Po roce 1989, kdy by autor košického původu mohl být vydán znovu i v Praze, sehrál v jeho prosazení nejdůležitější roli knižní marketing, sledující úspěšnost knih na velkém německém trhu. Kvalita autora je sice podmínkou pro vydání celoživotního díla, jak se tomu stalo v tomto případě, zásadní roli tu ovšem sehrává reklama, která je postavena na mimezi: šíří se na základě vnějšího znaku a opakuje osvědčená schémata, v tomto případě úspěch milánského nakladatelství podnítl mnichovskou firmu k vydání téže knihy a pro totéž se následně rozhodlo i nakladatelství pražské. Přitom témata, jež bestseller *Svíce dohořívají* otevřel v Itálii a v Německu, nebyla v Čechách primárně reflektována, české recenze se víceméně shodly na pochvale vytříbeného stylu překladu. Čtenářsky úspěšné, ovšem méně náročné dílo otevřelo

¹⁵ I zde je možné mluvit o znovuobjevení. Překlad dramatu byl již od počátku 90. let k dispozici v databázi nakladatelství Dilia, divadlo se jej chopilo až v souvislosti s Máraiho „boomem“.

¹⁶ Kolmanová, S., *Maďarská literatura v Čechách 1990–2005 [Český překlad II (1945–2004), Ústav translátologie, UK v Praze]*, Praha, FF UK 2005, s. 299.

cestu k překladu a vydání autorových obsáhlých esejistických próz. Zahraníční úspěch malé novely ze čtyřicátých let pak vedl dokonce k diskusím o dosavadním hodnocení autorových děl i v novodobé maďarské kanonizaci tohoto autora.